

Ladislava Chateau

ŽIVOT, nebo PSANÍ?

ARNOŠT LUSTIG
v rozhovorech,
zamyšleních
a literárních
textech



Alvin Shusty

Ladislava Chateau

ŽIVOT, nebo PSANÍ?

ARNOŠT LUSTIG
v rozhovorech,
zamyšleních
a literárních
textech

© Ladislava Chateau

Arnošt Lustig © dědicové Eva a Josef Lustigovi, 2024

Obálka, grafický návrh a sazba © Barbora Solperová, 2024

Fotografie na obálce © Fotobanka ČTK / Štěrba Martin

Ilustrace © Jana Nejtková

Obrazový doprovod © 2024 (viz příloha s. 215–235)

Vydal © Cattacan, s. r. o., 2024

ISBN 978-80-88349-70-9 (pdf)

*Věnuji své rodině.
I všem blízkým i památce těch,
kteří se vydání knihy už nedožili...*

*Zvláště pak knihu věnuji Arnoštu Lustigovi
a jeho ženě Věře Weislitzové-Lustigové
in memoriam*

L. Ch.



Státní fond kultury ČR

NADAČNÍ FOND OBĚTEM
HOLOCAUSTU



Vydání této knihy bylo uskutečněno
za finanční podpory
hlavního města Prahy,
Státního fondu kultury ČR,
Nadačního fondu obětem holocaustu,
Nadace Židovské obce v Praze
a společnosti INOS Zličín, a.s.

*Peklo není dole, ve středu země, v štěrbinách hor;
ale nahoře, na povrchu země, v každém člověku,
pod hvězdami, pod obrovskou, lhostejnou klenbou
nebe. V každé uniformě, kulce, biči a psovi,
kterého poštvou proti lidem, řekl Vili Feld.*

— Arnošt Lustig, *Veselý zpěv mrtvých ptáků*

*Začíná věčná tma a bude strašná.
Co bude, až lidi zpozorují, že už není slunce?*

— Arthur Rimbaud, *Sezóna v pekle*



*Nuselský hotel Union, místo mých rozhovorů
s Arnoštem Lustigem. Dnes se kavárna změnila k nepoznání,
už dávno zmizel kulatý stoleček za širokým oknem,
u kterého jsme sedávali, povídali si a zapisovali...*

Poděkování

Děkuji časopiseckým redakcím, které mi před lety umožnily publikování rozhovorů s Arnoštem Lustigem, nyní vycházejících knižně. Děkuji tímto bývalému redaktorovi literárního obtýdeníku *Tvar* Michalu Škrabalovi, díky němuž na stránkách *Tvaru* vyšla většina těchto rozhovorů. Za totéž děkuji šéfredaktorovi už zaniklých *Literárních novin* Petru Bílkovi, stejně tak děkuji šéfredaktorovi brněnské, již rovněž nevycházející revue *Konec konců* Antonínu Hošťálkovi za publikování několika rozhovorů. Děkuji všem, kteří mne při této literární práci podporovali, děkuji svému manželovi Pascalovi, stejně tak i polským přátelům Míře a Zbyszkovi Sokalovým, kteří mne provázeli muzeem v Osvětimi. Děkuji filologovi Antonínu B. Schulzovi za čas a pozornost při přípravě textů k vydání, k němuž dochází až po mnoha letech v mírně pozměněné podobě. Samozřejmě děkuji také své sestře Janě Nejtkové, která moji knihu doprovodila svými ilustracemi.

A je mi potěším vyjádřit svou vděčnost rovněž Evě Lustigové a jejímu bratrově Josefu Lustigovi za jejich zájem a cenné připomínky při závěrečné podobě této publikace. Můj velký dík patří i Stáně Findejsové a Vladislavu Dudákovi, bez jejichž obětavosti a přátelství by tato kniha nevyšla.

Kdyby mně zbývalo třináct vteřin, tak bych si vodepjal hodinky, aby mě to neznervózňovalo, pak bych si udělal rychle dobrý kafe, nebo bych si ho nalil, v klidu bych si ho vypil a pak bych si řekl, jaká je to kravina, jak rychle ten život prchá, že už mám jen dvě vteřiny, a opřel bych se hluboko do židle, abych odešel spokojen, v klidu. A nejrady bych se vypařil.

— filmový dokument *Tvoje slza, můj déšť:*
Přítomnost Arnošta Lustiga,
režie Eva Lustigová, 2012

Úvod

*Mé myšlenky
se velice nepodobají dýmu
jsou spíše podobny
olovu kanoucímu*

*a srdce není
vyplašený pták
bije jak zvon
a jde těžce tak*

— Jiří Daniel, *Verše*

V příjemném rozpoložení člověk nenapíše nic dobrého, řekl kdysi francouzský spisovatel André Gide. Nevím, o kom by jeho slova mohla platit více než o Arnoštu Lustigovi, který nepochybně patří k nejvýznamnějším českým prozaikům.

Arnošt Lustig ve svých knihách zachytil svoji prožitou extrémní zkušenost. Zkušenost přeživšího hrůznou nacistickou perzekuci. Už v patnácti poznal Terezín, pak Osvětim, Buchenwald, zažil transporty smrti a zachránil se dramatickým útekem z posledního z nich. Napsal o tom strhující povídku *Tma nemá stín*, vyprávění o útěku dvou židovských chlapců, Manyho a Danyho, z transportu a o jejich strastiplné cestě domů do Prahy (Arnošt Lustig: *Démanty noci*, Mladá fronta, 1958; stejnojmenný film natočil v roce 1964 režisér Jan Němec).

Významné a základní místo v Lustigově literární tvorbě má právě tato extrémní zkušenost, život v blízkosti smrti se stal i hlavním motivem jeho díla; ztvárnění Zla, ponižování a trýznění. Jinými slovy – život v mezní situaci. Arnošt Lustig však nevnímá utrpení jako zdroj statečnosti či výjimečnosti. Naopak. Jak výstižně napsal Vladimír Karfík v doslovu k jeho povídkové knize *Modrý den: Hodnota Lustigových povídek spočívá v tom, že i v terezínském ghettu, v lágrech, evokují každodennost, že uprostřed utrpení a lidských tragédií dokázaly zachytit žízeň po životě, a právě toto sdělení propůjčuje autorovu zážitku holocaustu neskutečnou sílu.*

V Lustigových příbězích žijí lidé v mnoha podobách a situacích; vystupují ze zapomnění a přinášejí nám svědectví o své těžce sdělitelné zkušenosti. Autor nechce, aby osudy, které poznal, zůstaly zapomenuty. Na stránkách jeho literárního díla se sbíhají vzpomínky i zapomnění, ale hlavně touha po životě. Jan Suk v doslovu ke knize *Arnošt Lustig: Interview II, vybrané rozhovory 1979–2003* (C.A.T. International, 2004) napsal, že *paměť tak u Lustiga souznívá s pojmem nesmrtelnosti duše a jejího vzkříšení.*

Lustig vrací další, alespoň literární život těm, kterým se náhle a nepochopitelně zhroutil celý svět. Jeho postavy jsou nejčastěji dívky, ženy, děti, starci, tedy lidé, kteří jsou nejméně schopni čelit utrpení, násilí a brutalitě. Autor tak činí nenuceně, ale s hlubokým vhledem do lidské duše, existence a prožívání. Nejvíce ho patrně inspirovaly ženy, možná proto, že byly zranitelnější, odpovědné za děti, rodiny, a tak někdy byly i váhavější, útěk, exil nebo úkryt odkládaly, někdy jim možná i chyběla jistá podnikavost nutná k vlastní záchraně. Pro ženy bývá i obtížnější porušit zákon, nařízení, vyhlášku. Mnohdy si včas neuvědomily, nevěděly, že i poslušnost může být ďáblova past. V této souvislosti se mi vybavuje Lustigova krátká drásavá povídka *Cizí maminka*, ta vyšla v *Židovské ročence 5724*, 1963–1964. Psal se rok tisíc devět set

čtyřicet dva, mladá židovská maminka nepropadla šílenství ani jiné duševní nemoci, propadla však zoufalství a úzkosti. Jako by tušila smrt a ve smrti jí chtěla uniknout. Jednoho podzimního dne, uštvaná nacistickou smečkou, pokusí se dobrovolně opustit tento svět. Zachrání ji malý klučina, starší kamarád jejího synka. Už je to dobré, řekl rychle doktor. A nahlas opakoval: *Když je nám zima nebo teplo, jsme zase v pořádku. (...) Tak se to nesmí dělat, poznamenal. Takhle by to Němci vyhráli bez boje. (...) Žena se znovu rozplakala. Doktor hlasitě vdechoval. Pozoroval květy gladiol, které jí asi někdo přinesl, ještě než se to stalo. Chlapec začal opékat chléb. Dělán to pro tři, řekl a žena přikývla.*

Osud žen byl o to horší, že byly vystaveny sexualizovanému násilí. Lágr je víc proti ženám než proti mužům, říká titulní postava Lustigova románu *Colette*. Stejně jako v příběhu *Krásné zelené oči* odpovídá stručně plachá zrzka Kůstka, Hanka Kaudersová, v smutném dialogu: „*Bylas v říši živočichů.*“ „*Snad.*“ „*Byli v uniformách.*“ „*Někdy bez.*“ Ale možná, že ženské postavy ho fascinovaly ještě z jiného důvodu, jak o tom na jednom místě hovoří v útlé knížce *O ženách*, že *láska staví neviditelný most, na kterém se setkávají a smiřují rozdíly mezi myšlením a vnímáním muže a ženy a ženy a muže. (...) Láska je svorník mezi milujícími, který překoná všechno, někdy i smrt.*

V knize *Ulice ztracených bratří* vypravuje Arnošt Lustig zasaňující vzpomínku, která se mu nesmazatelně vryla do paměti. V Auschwitzu-Birkenau každý večer čekal, až uslyší zpěv z ženského lágru. Když poslali matky nebo dcery do plynové komory, ostatní ženy večer pro pozůstalé zpívaly, aby je utěšily. Postižené ženy se k nim přidaly, a tak zpívaly všechny celou noc, dokud nacisté neodvázali psy nebo nezačali střílet. *Věděl jsem*, píše autor, že *ženy zpívají jen tehdy, když byl někdo zabit. (...) Píšu o ženách rád. Proč? Vzrušují mne. Učí mě nejhlubšímu tajemství života. Chci to tajemství poznat? Nikdo ho nezná, ani ženy samotné. (Arnošt Lustig, Odpovědi, Rozhovory Harryho Jamese Cargasse*

a *Michaela Bauera s Arnoštem Lustigem a esej Byrona Sherwina*, překlad Miloš Macháček a Ivana Bozděchová, Prostor, 2003)

Arnošt Lustig viděl dost lidského utrpení na to, aby věděl, že člověk může vždy udělat jen to, co může, i kdyby jeho skutek byl pohoršující, proto je často třeba více pochopení než odsudku. Vzpomeňme na Pepíka z povídky *Porážka*, ke které se podrobněji vrátím později, vyšla v *Židovské ročence*.

Lustigovy postavy jsou živé, stále přítomné, i když už dávno po smrti; žijí však dál v literárním světě a v našem vědomí. Arnošt Lustig zvláště svými díly *Démanty noci*, *Útěk z ráje*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, *Dita Saxová*, ale i mnoha svými povídkami patří k těm výjimečným spisovatelům, kteří cítí život v utrpení, a za každým utrpením opět nacházejí novou vůli k životu. Jeho literární postavy svým příběhem vypravují nejen o sobě, ale i o nás. A většina Lustigových děl, ať už jde o knihy, povídky nebo filmové scénáře, nekončí beznadějně ani zoufale.

Arnošt Lustig poskytl po návratu z emigrace četné rozhovory, novinářům, studentům, spisovatelům. Mnohé z nich vyšly knižně. Jen namátkou ještě uvedu *Dobrý den, pane Lustigu* Miroslava Kouby, krásný rozhovor Antonína Přidala v knize *Z očí do očí* i obsažnou knihu Františka Cingera *3krát 18, Portréty a postřehy*. Vypravěčský talent Arnošta Lustiga je obdivuhodný; Lustig má dar humoru. Rozhovor je pro něho jakýsi trochu jiný způsob psaní; vyprávěním se vrací a stále nachází nové variace, uvědomuje si, čeho si dříve nevěšiml, raduje se z nových poznatků. Slova byla kdysi záchrana a vyprávění terapie, pomohla mu tehdy i potom. A nejen to, slova a poutavá vyprávění mu přinesla i spisovatelské renomé. Vypravěčský talent by ale nestačil, kdyby autor neměl dar empatie.

Arnošt Lustig svoji koncentračnickou zkušenost proměnil v literární dílo, podobně jako Richard Glazar, Helga Hošková-Weisová, Erich Kulka, František R. Kraus, Primo Levi, Robert Antelme, Paul Celan, Imre Kertész, Piotr Rawicz, Jorge Semprún,

Elie Wiesel, Tadeusz Borowsky a mnoho a mnoho dalších. V této souvislosti se nelze nezmínit o Albertu Camusovi a jeho knize *Mor*. Smrtelná choroba je paralelou mezi vyvražďováním milionů Židů za války: všichni marně doufají, že mor se zarazí a oni budou ušetřeni. Mor je nevítaný host; *anděl moru, krásný jak Lucifer a zářící jako zlo samo. Mor je posléze sama forma života.*

Paříž, říjen 2022

Arnošt Lustig a Markéta Mališová: O ženách

Dostojevský tvrdil, že krása je ve skutečnosti ďábel. Na věřícího křesťana je to troufalé tvrzení. Je tedy i láska ďábelská?

(...)

- Ale jaký řád má láska? Není to jedna z věcí, které nemají řád? To by nám kdekdo snadno vyvrátil. Láska má – samozřejmě a dokazatelně – určitá pravidla, a kde jsou pravidla, je řád.
- Těmito pravidly se řídí a snaží se je objevit autoři jako Casanova, Hemingway, stejně jako jejich dávná předchůdkyně Sapphó, která z nešťastné, neopětované lásky skočila do propasti, než aby žila bez lásky.
- Není možné milovat ženu, když se nevžiješ do jejích pocitů. Pochopit, čím je jiná, než jsou ostatní. Vracíš se k matce, k jejím sklonům, k sestře nebo dívkám, které tak či onak prošly naším životem.
- Dovoláváš se zkušeností, kterých jsi nabyl, a zkušeností otcových a svých kamarádů. Do ohniska tvé pozornosti se dostávají všechny ženy, které znáš nebo o nichž jsi slyšel, četl.
- Jak máš ctít svou ženu jako matku, kdyby v tobě nebyl ani kousíček matky?
- V každém otci je současně něco mateřského, je-li to opravdu otec. Někteří otcové, nenosit kalhoty, by mohli být klidně matkami.
- Čím nás fascinují ženy? Nejdříve vidíte oči, tvář, hrdlo a prsa, obrysy boků a šlehnete pohledem až dolů, tím nádherným středem ženy, a pak necháte mluvit rozum. Co vyhraje, je už osud.

- V dětství jsem četl pohádku, jak se potkají na lávce Štěstí a Rozum a váhají, kdo se má komu vyhnout. Aby se dlouho nehádali, podrobí se zkoušce. Ovčákovi nedaleko se budou snažit vejít do života nejdříve Štěstí, pak Rozum. Kdo prohraje, na lávce nechá projít soupeře.
- Rozum proměnil ovčáka v prince, princ se dostal až na trůn, ale dvořané a soupeři proti němu kuli pikle, až měl skončit na popravišti. Kat už napřáhoval ruku se sekyrou, když se do toho vložilo Štěstí. Topůrko sekery se rozpadlo, a podle nepsaných zákonů musela být poprava odvolána. Rozum uznal, že Štěstí vyhrává. A od té doby víme, jak důležité je v našem životě štěstí.
- Potkat ženu, kterou milujeme, je štěstí. Rozum, přinejmenším na začátku, v tom hraje svou úlohu jen skromnou, i když se čím dál tím výrazněji dostává ke slovu. Ale spěje k úspěchu, jen když se propojí se štěstím. Štěstí nadále vítězí. Je v našem životě to nejdůležitější.
- Stálo by za to napsat pohádku, jak potkáváme ženy a co z toho vznikne.
- Smysl života, jak se po něm pídí filozofové všech dob, sám o sobě není. Asi tak, jako není stín, kde není světlo.
- Musíme povolat na pomoc život.
- Smysl života se podobá řece, která teče, se svými spodními proudy, víry a mělčinami a prohlubněmi, a nakonec se vlévá do moře, které je, alespoň na pohled, bezbřehé.
- Smysl života není jako slunce, které vychází a zapadá. Spíš jako hvězda, která svítí, pohasíná, a zanechává ještě nadlouho po sobě světlo.

— Arnošt Lustig a Markéta Mališová: *O ženách*, Nakladatelství Franze Kafky, 2008

Arnošt Lustig:

Krásné zelené oči

Zahlédla svou tvář v zrcadle za hauptmannovými zády, přepadlou, se zhrubými rysy, ve kterých se sotva poznávala. Měla být ráda, že se na ni nazpět nedívá zvíře, jakmile hauptmann odejde, osahá si celé tělo, aby se přesvědčila, že má ještě svou kůži, ne zvířecí srst.

Pořád váhal s odchodem. Už byla netrpělivá. Nesměla to dát na sobě znát.

Vytáhl z kapsy pouzdro na cigarety a zapálil si tenkou Juno zapalovačem. Jak se rozkročil, napadal zase trochu na levou nohu.

„Chytá a hoří,“ pochválil si. „Alespoň něco ještě funguje. Kouříš?“

„Ne.“

„Zkoušel as to?“

„Jako dítě.“

„Chceš?“

„Děkuju, ne. Vážně ne.“

Díval se na žhnoucí rouru a zkoumal ji, jako by se na ni díval poprvé v životě. Na něco si vzpomněl. Usmál se.

„Nebudeš tomu věřit. V ležení máme kamna s rourou jako tahle a v rouře myš. Kdykoli zatopíme, myš se schová. Nikdo neví kde. Jakmile roura vychladne, myš začne škrábat. Musí to být židovská myš. Nestačí asi jen vůle k životu. Nebo se příkrčit před úpalem. Myš musí být chytrá a mít štěstí, jinak nepřežije. Člověk by se měl učit i od myši.“

Viděl, jak zrudla, ale pokračoval. „Líbíš se mi, když se rdíš. Jak vidíš, nemůžu se s tebou rozloučit. Rád bych tě pozval na pivo do hostince u nádraží. Zkusím to, jestli tě se mnou pustí. Mají tam české pivo. Pověz, píšeš si s někým?“

„Ne.“

„Chtěla bys po mně někomu něco vzkázat? Někoho vyrozumět?“

„Děkuju,“ řekla, „ne.“

Sklopila oči. Cítila, jak se chvěje. Proč použil výrazu „židovská myš“?

Položil jí prst na ústa. Ucukla, viděl, jak se polekala, ale nedal to na sobě znát, aby ji nevyplašil ještě víc. Tázal se sám sebe, proč mu tolik záleží na tom, aby si naklonil prostitutku, kterou už měl.

„Zpronevěřila by ses něčemu, kdybys mě na rozloučenou políbila?“

Poslechla.

Pak řekl: „Všechno je to scheißegal. Žij blaze.“

Vzal si své žluté kožešínové rukavice, dlouhé až k lokti. Ty snad ze skladů v Auschwitz-Birkenau nebyly. Byl náhle rozmrzlý. Natahoval si rukavice. Ruku jí tedy nepodá? Mrzí ho, že si zadal? Zašel se svou dvorností moc daleko?

Napadlo ho, s jakým tučtem vojáků tahle hubená, usouzeaná kurvička půjde zítra, pozítří, každý další den, než ji zlikvidují. Nepochyboval o tom, že se opotřebuje. Životnost polních nevěstek je kratší než životnost vojenského motocyklu.

— Ze stejnojmenné knihy, Mladá fronta, 2008

I. Krabice s vybledlými iniciálami A. L.

*Já vím, co je nevrátit se.
Skrze ostnaté dráty
jsem viděl slunce zapadat a hasnout.
Cítil jsem, jak mi drásá tělo
Slovo starého básníka:
„Zapadají a vracejí se slunce:
a nám, když po chvílce pohasne světlo,
je dáno spát po nekonečnou noc.“*

— Primo Levi, *Západ ve Fossoli*